

УДК 395 : 7.045 : 347.945 : 347.962.26
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.41.6>

РИТУАЛ І СИМВОЛІЧНА КОМУНІКАЦІЯ В ПРИСЯГАХ

Олексій Кравчук

*Вищий антикорупційний суд,
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського,
просп. Перемоги, 41, 03057, м. Київ, Україна*

Іван Остащук

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
вул. Тургенівська, 8-14, 01054, м. Київ, Україна*

Присяга як соціальний феномен простежується від часів найдавніших цивілізацій, була поширена у різних державах, відзначається присутністю в багатьох сферах життя, характеризується широким комплексом семантичних аспектів та функціонального призначення. Правовий, релігійний, моральний, суспільний чи економічний зміст присяг виражається у встановлених ритуалах, кодифікованих церемоніалах, що наповнені окресленою символічною семантикою. Комунікативний вимір присяг імплікується з давньоруських літописів та середньовічних наративів Західної і Центральної Європи. Конвенційний характер текстів присяги, що стосуються насамперед сумління того, хто її складає, базується на сакрально-ритуальному розумінні комунікації, що передувала вербальній. У середні віки присяги були частиною християнського світогляду. В присягах апелювалося до надприродної санкції та гарантії, а їхні форми вираження зверталися до сфери сакрального як особливої присутності Божої в земному світі. Середньовічні присяги були частиною сакралізованих ритуалів, семантика яких розкривалася крізь призму символів як образної форми вираження правових зобов'язань й етичних норм. Ритуальні церемонії королівських присяг під час обрядів помазання відбувалися як частина урочистої коронаційної Меси, що символізувало санкціонування Божим благословінням початок нового правління монарха, який обіцяв бути справедливим главою держави. У Західній Європі присяги складалися стоячи або на колінах, з піднятою правою рукою, двома, трьома пальцями або цілою долонею, перед релікваріями, що було частиною лицарської культури та християнського ритуалу і мало своє цілісне символічне пояснення. Присяга на гостії була особливим символом у прагненні укласти мирний договір, припинити чи не допустити війну. В давньоруський період української історії міжнародні та міжкнязівські угоди скріплювалися хрестоцільуванням, літописи подають приклади складення присяг на іконах Спаси та Богородиці, а також перед мощами святих.

Ключові слова: присяга, ритуал, символічна комунікація, середні віки, літопис.

Присяги – глав держав, військових, посадовців та службовців, суддів і свідків у суді, членів подружжя, релігійних служителів й ін. – соціальний феномен, що простежується від найдавніших часів і відзначається присутністю в багатьох сферах життя, характеризується широким комплексом семантичних аспектів та функціонального призначення. Способи і місця складання присяг, постави тіла й визначені жести, ритуальні рухи та символічні форми офіційного їх затвердження відіграють важливу роль. Правовий, релігійний, моральний, суспільний чи економічний ракурси присяг впродовж історії – це окремий дискурс, системне дослідження якого вимагало б тривалої роботи цілого колективу науковців із різних галузей знань.

У нашій статті ставимо за мету розкрити сутність ритуального і символічного складників присяги в її комунікативному вимірі на прикладі окремих фрагментів давньоукраїнських літописних і західноєвропейських наративів, що поєднують у собі правові та релігійно-етичні аспекти. Для вирішення поставленої мети використовуватимемо порівняльно-історичний, герменевтичний та семіотичний наукові методи.

У статті опиратимемося на праці науковців, що досліджували окремі семіотично-комунікативні аспекти теми присяги: Агнешки Бартошевіч, Міхаліни Дуди та Славоміра Юзьвяка, Ханни Заремської.

Ритуалізм слова, відшліфованість сталих мовних конструкцій у судовому мовленні бере свій початок ще в архаїчних передправових індоєвропейських традиціях [1, с. 359]. Конвенційний характер текстів присяги, що стосуються насамперед сумління того, хто її складає, базується на сакральній-ритуальній розумінні комунікації [1, с. 360]. Дослідники, вивчаючи походження ритуалу, міфу та мови, вважають, що первісний ритуал був передовсім знаково-символічним процесом, на основі якого уже і формувалися міфи та розвивалася мова, інакше кажучи, символ передував вербальній комунікації. В архаїчних ритуалах слова були вторинними і навіть не обов'язковими. Показовими прикладами тут є саме присяга та клятва. Сучасна людина сприймає присягу і клятву як визначену словесну формулу, проте первісно в їхній основі були не слова, а жести, тілорухи (мова тіла) [1, с. 362], що, зрештою, за формою збереглося і до сьогодення. Хоча, звісно, актуалізоване сприйняття присяги, страх надприродної кари (зокрема, на суді після смерті) санкціонованої релігійними обрядами з використанням умовної конвенційної форми символів, переважно залишилося в минулому.

У середні віки присяги були частиною християнського світогляду, основою якого було Святе Письмо. Наведемо одну з цитат із листа апостола Павла, де акцентується на тому, що остаточно виповнення людського життя та значення світової історії розкриється у вічності: «Коли ми надіємося на Христа тільки в цьому житті, то ми найнещасніші від усіх людей!» (1 Кор. 15, 19). Також і присяги, які склалися з різних причин, апелювали до надприродної санкції та гарантії, а їхні форми вираження зверталися до сфери сакрального як особливої присутності Божої в земному світі. Початок вічності, в яку кожен християнин вірить та в яку виразно переступить після смерті, сприймається ще у земному житті. Отже, всі земні справи, зокрема юридичні присяги, оцінювалися саме крізь призму Божого Провидіння та Його вищої справедливості, що остаточно в славі виявиться на Страшному суді [6].

Дослідники історії середньовічних присяг виділяють цілий комплекс їх видів, адже практично в кожній сфері життя вони відігравали свою вагомую роль: урочисте зобов'язання вірності васала перед сеньйором, домовленості про змову проти володарів, укладання мирних угод та союзів, помазання та інтронізація монархів, обітниця з різних нагод (особисті чи від цілого народу), судові, наречених і подружжя, любовні, церковні й монашій, при затвердженні контрактів, договорів і перемир'їв, торгівельні та боргові, посадові й чиновницькі, корпораційні (наприклад, університетські) й ін. [5, с. 5-6]. Усі вони були частиною сакралізованих ритуалів, семантика яких розкривалася крізь призму символів як образної форми вираження правових зобов'язань й етичних норм.

Історик права Х. Заремська відзначила: «У середньовіччі, як і в епоху Нового часу, а у багатьох країнах до сьогоdnішнього дня, присяга є релігійним актом. Той, хто її складає, закликає Бога на свідка своїх слів. Від меровінських часів, зверталися до *iuramentum*, щоб зміцнити трактати, підкреслити дефінітивний характер прийнятих рішень чи складеної обітниці. Трактуючи присягу як найсильніший доказ правди, її

складали супротивники в спорах <...> У Західній Європі присяга була основоположним доказовим засобом принаймні до XII ст. В іншій частині континенту, а також на території Імперії та державах Центральної Європи, зберегла своє значення до епохи Нового часу. Очищувальна присяга, як і судовий поєдинок і ордалії, вважалася видом божого суду, під час якого Бог вирішував, чи звинувачуваний *iustus*, чи ж винний. Право складання присяги мали у середньовіччі лише вільні люди, тільки вони вважалися здатними утриматися від кривоприсяги» [7, s. 219-220]. Ритуальні церемонії королівських присяг під час обрядів помазання відбувалися як частина урочистої Меси, яка так і називалася – коронаційна: для неї були визначені відповідні молитви, певний порядок чину інавгурації нового монарха. Зрештою, якщо відкрити католицькі месали¹, що видавалися до Другого ватиканського собору (1962-1965), то можемо побачити згадування перед євхаристією імені правлячого монарха – боговстановленість влади виділялася у текстах і присяг, у яких король (імператор) обіцяв наслідувати справедливих правителів як захисників свого народу.

У Західній Європі пізнього середньовіччя присяги склалися стоячи або ж на колінах (одному чи двох). Вагоме значення мали жести рук і пальців, про що пишуть польські історики М. Дуда та С. Юзьвяк: «найчастіше присягалася при допомозі правої витягнутої або піднятої руки, хоча траплялося (проте рідко, особливо на територіях романських країн), що цей жест виконувала ліва рука, що зовсім не означало злочин кривоприсяги. <...> принаймні до XII ст. у романських країнах та Англії присягали при використанні двох пальців (вказівного й середнього), однак після цього часу вже виключно цілою долонею. Натомість із кінця XII ст. жест двох (або інколи трьох) пальців у цьому ритуалі щоразу більше почав з'являтися на території Імперії, де поступово ставав майже загальною обов'язковим» [5, s. 6]. Форма присяги була частиною лицарської культури з її ритуалами, що підкреслювали вірність васала своєму сеньйорові. Права рука використовувалася через загальне позитивне сприйняття правої сторони у християнській семіотиці, зокрема на основі біблійних текстів про Страшний суд: «і поставить овець праворуч себе, а козлів – ліворуч. Тоді Цар скаже тим, що праворуч Нього: Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам від створення світу» (Матв. 25, 33-34). Піднята рука з відкритою долонею символізує декларацію юридичної невинності й моральної чистоти людини. Можемо припустити, що два чи три пальці теж символізували окремі положення християнського вчення під час присяги: три – Пресвята Трійця, два – дві природи Ісуса Христа (божественна й людська). Цей поширений у християнському світі символізм можемо побачити у жесті знаку хреста (п'ятірня, три і два пальці), кількість пальців у якому залежить від регіону і церковної традиції. До сьогодні окремі елементи та символічні жести з середньовічних ритуалів збереглися в «сценаріях» складання присяги – у суді, професійної чи церковної.

Окремо було визначено ті предмети, на яких складалася присягу та які підсилювали її значення, створювали умови для неможливості її розірвання через страх кари Божої як невід'ємної частини свідомості людини середніх віків. Від каролінзьких часів до XII ст. присягали на вітварях у храмах (кляли на них долоні) або ж на релікваріях святих (ймовірно, прикладали на них два пальці), які були дуже поширені й зберігалися не тільки у святинях, але й у замках знаті. Пізніше почали використовувати Євангелію та перенесли процедуру з церков у світські будівлі (замки, палаци) і навіть на відкритий простір (поля, ліси).

¹ Месал – найважливіша літургійна книга римського обряду, що містить сталі та змінні частини Святої меси.

Припускається, що папські легати поширили ці ритуали у країни Центральної Європи [5, s. 6], тобто в ті регіони, які прийняли християнство пізніше.

Інокли присягу складали навіть на гостії – євхаристійному Тілі Христовому, який приймається під час причастя та місце зберігання якого вважається найсвятішим місцем католицького храму: «консекровану гостію доволі часто використовували в другій половині XIV і на початку XV ст. у спільних французько-англійських, французько-наваррських та французько-бургундських стосунках, особливо під час присяги при укладанні мирних угод. Сама церемонія відбувалася найчастіше в храмах під час відправлення Святої меси, а конкретно у момент звання “даруй нам мир” молитви Агнче Божий². Ті, хто присягали, не торкалися гостії (її тримав священнослужитель), а лише протягували в її напрямі свої праві долоні, одночасно ліві кладучи найчастіше на відкриту книгу (під час Літургії це був месал)» [5, s. 7-8].

Підкреслимо і виділимо, що мир – це основоположна умова розвитку людської цивілізації та реалізації особистості, тому при укладенні мирних договорів у пізньому середньовіччі сторони засвідчували свої наміри припинення чи недопущення війни через присягу на євхаристійному хлібі, що в католицькій теології вважається реальною присутністю Ісуса Христа, тому прагнули завірити свої наміри на найсвятішому. Були поширеними історії про євхаристійні чудеса, тому складення присяги про мир було виразним апелем до Бога про цей дар. З іншого ракурсу, війна завжди народжується в серці людини, а вже потім поглинає своїм чорним плащем смерті міста і країни, тому складення присяги на гостії мало намір внутрішньо перемінити людей згідно Божої благодаті.

У пізньосередньовічну епоху існували навіть окремі релікварії, призначені саме для складання присяг: «На території сьогоднішньої Німеччини збереглися кілька предметів, які історики місцевця інтерпретують як судові релікварії, що використовувалися для складання присяг. З другої половини XII ст. походить той, що зберігається в Museum Schnütgen у Кельні. Він називається “Релікварій Самсона”. Його виконали у формі дерев’яного ступінчастого блоку, оздобленого листами з позолоченої міді, на яких зображені образи св. Павла, св. Петра та Самсона, що бореться з левом. Його вершина увінчана половиною циліндра з гірського кришталю. Там поміщено невідому кістяну реліквію, огорнену золотими й срібними нитками, перлинами та маленькими квітами» [5, s. 12]. Вважаємо, що на описаному релікварії постаті святих Петра і Павла та давньоєврейського героя Самсона не випадково були зображені на предметі, призначеному для скріплення присяг: авторитет верховних апостолів був і в питаннях пояснення правд віри, її «юридичної» сторони у відношенні до учнів Ісуса Христа з юдеями та поганами, влада ключів Царства Небесного св. Петра («Я дам тобі ключі Небесного Царства, і що ти на землі зв’яжеш, те буде зв’язане на небі; і те, що ти на землі розв’яжеш, те буде розв’язане й на небі») (Матв. 16, 19)), а Самсон належав до когорти ізраїльських суддів [1, с. 41-42, 59, 420]. Популярний сюжет про боротьбу Самсона з левом можна в семіотичному контексті тлумачити як боротьбу людини з ворогами, які прагнуть порушити справедливий порядок загального співжиття, встановлений Законом Божим.

А. Бартошевіч, аналізуючи пізньосередньовічні судові книги в Речі Посполитій, вважає, що в цих текстах більшого значення надавалося самому жесту (зокрема коли присягали на хрест чи Євхаристію), а не слову [4, s. 213]: «Правові дії не тільки виконувалися,

² Спів (або рецитация) молитви «Агнче Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас / Агнче Божий, що береш гріхи світу, помилуй нас / Агнче Божий, що береш гріхи світу, даруй нам мир» («*Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis / Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis / Agnus Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem*») виконується при ламанні хліба в євхаристійній частині Меси.

всі зацікавлені повинні були бачити, що вони здійснюються» [4, s. 211]. Жести і слова присяги були частиною правової європейської культури. Названа дослідниця висуває гіпотезу, що «чим правові знання та культура міської влади були більшими, тим старанніше дотримувалися визначених правом ритуалів. Можемо простежити певний парадокс: знання письма, а точніше доступ чиновників – ймовірно, при допомозі професіонала пера – до нормативних текстів спричиняв таке, що відповідні до вимог права усні промови та жести відігравали щоразу більшу роль у функціонуванні міської влади. Цікавим прикладом тут може бути діяльність органу лавників. Разом із розвитком правової культури засідання лави набувало рис тривалої вистави, в якій брали участь судді, сторони, свідки. Провідну роль у цьому заході відігравали ті, які знали, за якими правилами він повинен відбуватися: міський писар, вїйт та підвійти, мабуть, також якась група лавників, що належали до групи міських *litterati* (імовірніше *semi-litterati*), інколи хтось із клієнтів суду. У цьому останньому випадку ключовими видаються особи речників (судових заступників) і судових опікунів. У цій групі часто були люди, які професійно чи напівпрофесійно займалися репрезентацією сторін у суді, орієнтувалися в процедурах та могли виконувати свої обов'язки відповідно до вимог права» [4, s. 214-215]. Інша робоча гіпотеза А. Бартошевіч полягає в тому, що «різні форми владного *theatrum*, подібно як і писаний документ, канцелярїйна книга чи правовий кодекс, були знаряддями, за допомогою яких міські еліти впливали на інших громадян міста. Таким чином зміцнювався авторитет міського права та водночас міських урядовців, передусім перед тими мешканцями міста, які рідко зустрічалися з писаним словом, зокрема у церкві та уряді» [4, s. 232]. Загалом, у судовому засіданні, організації судових зал (і так до сьогодні) є чимало елементів, схожих до театрального мистецтва: можемо тут виділити просторову та акціональну символіку.

Судові церемонїали виходили також і в публічний простір життя міста: «Вистава, яка відбувалася перед судом лавників, неодноразово продовжувалася перед міською радою <...> можемо припустити, що це відбувалося в присутності численної публіки, яка хотіла взяти участь у цій події. Театральний характер мали вибори міської влади, а також присяги, котрі складали райці, лавники чи писарі, подібно як і процедура прийняття новоприбулих до міського права» [4, s. 230]. Складення присяги у таких випадках схвалювалося цілою міською громадою.

Отже, присяга, як це проаналізовано на прикладі пізньосередньовічних судів у Речі Посполитій, була невід'ємною частиною правової культури Європи.

Київська Русь – могутня середньовічна держава, частина культурного європейського світу, правова система якої також мала визначений ритуалізм складення присяг. Літописний наратив описує присяги наших предків у дохристиянській традиції, а також наводить численні приклади присяг уже в дискурсі християнської традиції.

Звернемося до найважливішого письмового джерела української давньої історії – «Повісті минулих літ», де вказується про окремі присяги ще до офіційного прийняття християнства як державної релігії. Рік 907-ий оповідає про похід Олега на Цесароград та укладання з греками договору: «Отож, цесар Леон з Олександром мир оба вчинили з Олегом, згодившись на данину і присягнувши межі собою. Цілувавши самі хреста, Олега і мужів його водили вони до присяги по руському закону. Клялися ті оружжям своїм, і Перуном, богом своїм, і Волосом, богом скоту. І утвердили вони мир» [2, с. 19]. Цитований фрагмент свідчить про присягу князя Олега та його наближених на зброї (така традиція відзначається у багатьох народів і є семантично зрозумілою у сенсі важливості зброї для воїна й захисника власної землі) та перед верховними богами язичницького пантеону як тими, хто може благословляти і карати.

У 912 р. вказано, як присягали візантійські імператори: «На підтвердження ж і непо-рушність [миру, що має] бути межі вами, християнами, і [нами], руссю, цей мирний дого-вір учинили ми, [руси], і ви, оба [цесарі], новим написанням на двох хартіях, – цесаря вашого і своєю рукою, [а цесар] присягальним чесним хрестом і святою єдиносущою Трій-цею єдиного істинного Бога вашого засвідчив [свій договір] і дав нашим послам. Ми ж клялися цесарю вашому, од бога сущому, яко божому створінню, по закону і за звичаєм народу нашого не переступати» [2, с. 21]. Греки присягали на присягальному хресті, взиваючи в свідки Бога в Трійці Єдиного. У подальші століття наші князі також присягали на хресті, зокрема через цілування цього головного символу християнської віри: «А назавтра мир оба учинили, Всеволод з Андрієм, і цілував хреста Андрій; Всеволод же не цілував був іще хреста. І на ту ніч загорівся Переяславль, і Всеволод, прийнявши страхом Божим, не послав до города анікого. На ранок же Всеволод став мовити Андрієві: “Бачиш ти, що я тобі іще хреста не цілував, а дав був мені ото Бог, що ви самі загорілися есте. Коли б я лиха хотів, то що б мені вгодно, те б я і вчинив. А нині цілував ти еси мені хреста, що додержиш присяги, і се добре. Коли ж не додержиш, хай Бог усе розсудить”. Всеволод, ото ж, цілував йому хреста і, замирившись із ним, прийшов до Києва» [2, с. 192]. Як бачимо, угода про мир скріплювалася на тому символі, який поєднав людину з Богом, – на хресті: християнське богослов'я повчає, що відкупительна смерть Ісуса Христа через розп'яття була актом примирення Бога з грішною людиною. У 1147 р. вказується на те, що присяга у формі хрестоцілування була традиційною: «Ми ото замислили єсмо похід великий і хреста єсмо цілували. А се єсть присяга дідів наших [і] отців наших. Так засвідчімо ж іще, що в сьому поході [нам] ні свар [не] мати, ні обману ж ніякого, ні підступу, а по правді [в] сей похід сходити і з противниками битися» [2, с. 211].

Візантійсько-руський договір про мир та дружбу скріплювався подвійно – спочатку київські послы приводили до присяги імператора, а потім посланці греків приймали присягу в Києві, де місцева язичницька знать на чолі з князем Ігорем присягала перед Перуном біля його святилища, а християни – у церкві (згідно традиції усєї Церкви Христової): «Послані ж Ігорем послы прийшли до Ігоря з послами грецькими і повідали всі речі цесаря Романа. Ігор тоді призвав послів грецьких [і] сказав: “Говоріте, що вам повелів цесар!” І сказали послы цесареві: “Се послав нас цесар. Рад він єсть мирові і хоче мир мати з князем руським і дружбу. А твої послы водили вже цесаря нашого до присяги, і нас послали водити до при-сяги тебе і мужів твоїх”. І обіцявся Ігор так учинити. І на другий день призвав Ігор послів і прийшов на пагорби, де стояв Перун. І поклали [руси] оружжя своє, і щити, і золото, і присягнув Ігор, і мужі його, і скільки [було] поган-русів. А християн-русів водили при-сягати в церкву святого Іллі, що є над ручаєм кінець Пасинчої бесіди, бо це була соборна церква, а багато варягів і хозар були християнами» [2, с. 30]. Мир завжди розумівся як велика цінність для народів та держав, тому його дотримання намагалися скріпити макси-мальною сакралізацією ритуалу присяги. Коли християнство з Візантії почало поширю-ватися в Київській Русі, то культова практика уже була широко розвинена, зокрема щодо розуміння сакрального простору храму як найважливішого місця, де відправлялася Євха-ристія на вівтарі, що обов'язково містив реліквії (моці) когось зі святих або ті святі речі, які приписувалися Ісусові Христові чи Богородиці. Природно, що найважливіші акти й дії соціального та державного життя відбувалися саме в храмах. Це стосується і складення присяг, зокрема щодо укладення мирних угод між державами. Коли Володимир Великий (бл. 960–1015) збудував Десятинну церкву (996 р.), то про призначення для неї особливого утримання (десятини) він склав у ній же урочисту присягу: «Коли ж Володимир побачив, що церкву завершено, він, увійшовши до неї, помолився Богу, говорячи: “Господи боже!

Поглянь із небес, і побач, і одвідай сад свій, і зроби, [щоб те], що насадила десниця твоя, люди сії новії, серце яких ти навернув еси до істини, [могли] пізнати тебе, істинного Бога. І поглянь ти на церкву осю, що її спорудив я, недостойний раб твій, на честь Матері, яка породила Тебе, і Приснодіви Марії Богородиці. І якщо помолиться хто в церкві сій, то почуй ти молитву його і одпусти всі гріхи його благаання ради Пречистої Богородиці». А коли він помолівся, то сказав так: «Осе даю церкві сій, Святій Богородиці, од мастності своєї і од моїх городів десяту частину». І, написавши, положив він присягу в церкві сій, [і] сказав: «Якщо се одмінить хто, – хай буде проклят»» [2, с. 70].

Літопис згадує і про князівську присягу «перед гробами святих Бориса і Гліба» [2, с. 155] – місцевих святих періоду становлення Київської церкви: очевидно, що складати урочисту обітницю перед реліквіями святих представників правлячої династії Київської держави для князівських осіб було особливим ефектом правової легітимації та сакрального виміру. Зрештою, це була і загальна європейська традиція, коли монархи або знать присягали на реліквіях святих попередників, канонізованих Церквою.

Автор тексту літопису цілком у богословському стилі роздумує про те, що причиною розділень та воєн є диявол, якому піддається сторона зради і підступних дій військової агресії: «Лукавий бо, пронираливий диявол, що не хоче добра межі братами, [а] прагне долучити зло до зла, – [це] він вложив їм обом думку не визволяти брата Ігоря, ні спом’янути роду, ні присяги хрестом, ні Божої любові, що як же б “добре жити братам однодумно вкупі”, оберігаючи рід свій» [2, с. 203]. Тут літописець, як і в багатьох інших фрагментах, використав цитату з Книги псалмів: «Глядіть, як добре і як любо, коли брати живуть укупі» (Псал. 133 (132), 1).

Прочитуємо один із прикладів про цілування ікон як форму присяги (1164 р.): «І цілували вони [ікону] Святого Спаса на тім, щоб не посилати [вість] до [Святослава] Всеволодовича в Новгород-[Сіверський]» [2, с. 285]. По-перше, у такій формі присяги мова йде про пошанування ікон як образу невидимого Бога, Богоматері та святих, а по-друге, щирий поцілунок є виявом близькості, поваги, дружби або ж, навпаки, його лицемірність може бути доказом провини людини (пригадаймо як євангельську алюзію «поцілунок Юди» – символ жесту зради), зокрема і кривоприсяги.

Міжкнязівська угода, закріплена присягою та хрестоцілуванням, описана в одному фрагменті у доволі художній емоційній формі: «Мстислав тоді облишив це на волю Божу і сказав Володиміру: “Брате! Ти хреста еси цілував, і тобі ще навіть і уста не обсохли! А се ж єсть отців наших і дідів наших присяга, і хто [її] переступить – нехай Бог йому буде судія» [2, с. 291].

Присяга хрестом була як символ злагоди й мирного справедливого співжиття князів та земель: «І, присягнувшись хрестом чесним, жили тоді вони оба у приязні і родичанням обнявшись» [2, с. 330]; «присягнулися вони хрестом чесним про свою повну злагоду» [2, с. 356].

Схожих цитат із найдавніших наших літописів можна ще низку віднайти, в яких вказується найбільше про хрестоцілування, а також про присягу на іконах Спаса та Богородиці. Відзначимо, що в традиції візантійського обряду цілування хреста до сьогоденного дня є поширеною культовою практикою, але у межах церковних обрядів. Латинське християнство пошановує хрест в інших формах, наприклад: схиланням голови перед розп’яттям чи торканням рукою.

Висновки. Присяга як соціальний феномен простежується від найдавніших часів, що піддаються «схопленню» в історичній науці, відзначається широким комплексом семантичних аспектів та функціонального призначення. Багатоплановий зміст присяг

виражається у внормованих ритуалах і церемоніалах, що наповнені певною символічною семантикою. Комунікативний вимір присяг імплікується з давньоруських літописів і середньовічних західно- та центральноєвропейських наративів. Конвенційний характер текстів присяги ґрунтується на сакрально-ритуальному розумінні комунікації, що історично передувала вербальній. У середні віки присяги були частиною християнського світогляду. У присягах апелювалося до надприродної санкції та гарантії, а їхні форми вираження зверталися до сфери священного. Середньовічні присяги були частиною сакралізованих ритуалів, семантика яких розкривалася крізь призму символів як образної форми вираження правових зобов'язань й етичних норм. Ритуальні церемонії королівських присяг символізували санкціонування Божим благословінням початок нового правління монарха, який обіцяв бути справедливим главою держави. У Західній Європі присяги складалися стоячи або на колінах, з піднятою правою рукою, двома, трьома пальцями або цілою долонею, перед релікваріями (інколи т. зв. «судовими»), що було частиною лицарської культури та християнського ритуалу зі своїм символічним поясненням. Присяга на гостії була особливим символом у прагненні укласти мирний договір. У давньоруський період української історії міжнародні та міжкнязівські угоди скріплювалися хрестоцілуванням. Із літописів відомо про складення присяг на іконах Спаса та Богородиці, а також перед мощами шанованих святих.

Список використаної літератури

1. Кравчук О. О., Остащук І. Б. Судова символіка: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 528 с.
2. Літопис руський / за іпатським списком переклав Леонід Махновець. Київ : Дніпро, 1989. 590 с.
3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим : Місіонер, 2007. 1476 с.
4. Bartoszewicz A. Mowa, gest, pismo. Relacje między kulturą żywego słowa a kulturą pisma w świetle zapisek z ksiąg sądowych późnośredniowiecznych miast polskich. *Kwartalnik Historyczny*. Rocznik CXXIV, 2017, 2. pp. 209–235.
5. Duda M., Józwiak S. Sposoby składania przysięgi w Państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w późnym średniowieczu – zarys problematyki. *Zapiski historyczne*. Tom LXXIX. Rok 2014. Zeszyt 1. pp. 5–36.
6. Krawczuk O., Ostaszczuk I. Obraz Sądu Ostatecznego w ikonosferze sądownictwa. *Roczniki Teologiczne*. Tom LXIX, zeszyt 1 – 2022. pp. 117–134.
7. Zaremska H. Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina Krakowska. Warszawa : Instytut Historii PAN, 2011. 551 s.

RITUAL AND SYMBOLIC COMMUNICATION IN OATHS

Oleksiy Kravchuk

*High Anti Corruption Court,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
Peremohy Avenue, 41, 03057, Kyiv, Ukraine*

Ivan Ostashchuk

*National Pedagogical Dragomanov University,
Turgenevska str., 8-14, 01054, Kyiv, Ukraine*

The oath as a social phenomenon can be traced back to the time of ancient civilizations. The oaths have been widespread in various countries. They are marked by their presence in many spheres of life, characterized by a wide range of semantic aspects and functional purpose. The legal, religious, moral, social or economic meaning of the oath is expressed in standardized rituals, codified ceremonies, filled with outlined symbolic semantics. The communicative dimension of oaths is implied from ancient chronicles and medieval narratives of Western and Central Europe. The conventional character of the oaths' texts, which concern first of all the conscience of the one who composes it, is based on the sacred-ritual understanding of the communication that preceded the verbal one. In the Middle Ages, oaths were part of the Christian worldview. The oaths appealed to supernatural sanction and guarantee, and their forms of expression appealed to the realm of the sacred as a special presence of God in the earthly world. Medieval oaths were part of sacred rituals. The semantics of oaths was revealed through the prism of symbols as a figurative form of expression of legal obligations and ethical norms. Ritual ceremonies of royal oaths during anointing ceremonies took place as part of the solemn coronation Mass. This symbolized the authorization by God's blessing of the beginning of a new reign of the monarch, who promised to be a just head of state. In Western Europe, oaths were taken standing or kneeling, with a raised right hand, two, three fingers or a whole palm, in front of the reliquaries. It was part of a knightly culture and Christian ritual and had its own holistic symbolic explanation. The oath on the sacramental bread was a special symbol in the desire to conclude a peace treaty, to stop or prevent war. In the ancient period of Ukrainian history, international and inter-princely agreements were sealed by crucifixion. Chronicles give examples of taking oaths on the icons of the Savior and the Virgin, as well as before the relics of saints.

Key words: oath, ritual, symbolic communication, Middle Ages, letopis.